

УДК [94 (477.7) (1-22)]: 338.22 "1921/1929"

Тригуб П.М.

Південноукраїнське село в період нової економічної політики

У попередній статті [1] автор аналізував становище в південноукраїнському селі у 1921 – першій половині 1923 рр., дійшовши до висновку, що, незважаючи на декларування нової економічної політики, більшовицька влада продовжувала діяти воєнно-комуністичними методами. Лише у другій половині 1923 р. ситуація на Півдні України покращилась. Почалося відновлення зруйнованого війною господарства, збільшилися посівні площі та кількість худоби порівняно з голодними 1921-1922 рр., однак валовий збір зерна коливався в залежності від кліматичних умов (табл.1).

Таким чином, у 1924 р. в окрузі посівні площі збільшилися на 32,9% порівняно з 1921 р., кількість коней – на 17,1%, великої рогатої худоби – на 34,6%, кіз та овець – у 2,4 рази.

Про поліпшення економічної ситуації на Півдні України говорилось у зведенні Одеського губкому КП(б)У за липень 1923 р.: "Настрій серед селянства цілком задовільний. У зв'язку із закінченням податкового року і непоганим врожаєм спостерігається деяке піднесення. Помітним було незадоволення трудгужподатком. Серед селянства міцний інтерес до сільськогосподарської виставки. Намітилась тенденція, яка при вмілому підході може бути використана для розвитку колективізації. В деяких випадках господарства об'єднуються за родинною чи сусідською ознакою, на умовах

Таблиця 2. Кількість і склад колективних господарств

Вид колективного	Кількість господарств	В них праце-	їдців	Землі в десятинах
Комуни	9	170	510	1928
Артілі	117	1286	5601	9907
ТОЗи	2	36	169	393
Разом	128	1492	6280	12228

рівності та певної пропорції для обробітку землі. Але спостерігається тенденція, яка може привести до посилення міцних куркульських елементів (обмін робочої сили на насіння, здача землі за оренду чи насіння). Не дивлячись на те, що бідняцькі господарства мають від цього певну вигоду, перевага залишається на боці більш міцних господарств" [3].

Настрій селян також значно покращився через підвищення ціни на хліб. Якщо в серпні 1923 р. вони

віддавали 3 пуди зерна за один аршин ситцю, то у вересні – 1 пуд. Встановлений твердий еквівалент грошової заміни натурального продподатку, що стало вигідним селянству. У тому ж році введено єдиний сільськогосподарський податок (ЄСП) для селянства замість численних зборів. Стягнення його виявилось настільки серйозною проблемою, що питання про ЄСП постійно стояло на порядку денному загальних зборів сіл, сесій Рад, засідань виконкому і КНС. У зв'язку з недородом селяни вимагали зниження платежів, порушуючи клопотання про це перед районною й окружною владою.

Господарське життя південноукраїнського села в цілому було на піднесенні, хоча цьому заважали неврожаї, рутинний спосіб ведення землеробства. Після голодних 1921-1922 рр. неврожайними були 1924, 1925, 1928 роки. Наприклад, у Семенівці Лисогірського району Первомайської округи у 1925 р. з 1018 десятин жита повністю загинуло 234 або 23%, на 240 десятинах сходи знищені на 50%; решта посівів була заражена гессенською мухою. З 1819 десятин ячменю залишилось усього 60, з 410 десятин ярої пшениці – 10, загинула частина посівів кукурудзи, соняшника та інших культур [4].

Сільське господарство Півдня України зазнало значних втрат від неврожаю у 1928 р. Частина населення голодувала. Зокрема у Благодатнівському районі Первомайської округи з 36690 чоловік дорослого населення віком понад 14 років потребували допомоги 2050, з 23644 дітей – 1773. Протягом року помер 671 чоловік. З 21458 голів робочої худоби і корів 2840 було нічим годувати, на допомогу району виділено 1211008 крб. готівкою та продуктів на суму 100360 крб. Повсюдно відкривалися пункти харчування, запроваджувалися громадські роботи, надавалася відстрочка від сплати податків [5].

Наслідки неврожаїв могли б бути менш відчутними, якби в достатній мірі використовувалася нова техніка, досягнення передової на той час агрономічної науки, хоча нерішучі спроби у цьому плані мали місце. Трактори у 20-х роках для багатьох селян були дивиною. Наприклад, у згаданій вище Семенівці тільки у 1926 р. з'явилися перші 4 трактори, що викликало численні розмови серед селян: "Де один рік походить трактор, там уже земля ніколи не буде родити. Гази, що виходять з нього, псуєть землю і отруюють її". Однак більша частина мешканців села доброзичливо ставилась до нової техніки, яка "руйнувала патріархальний побут села і нагадувала про нову еру машинізації" [6].

З іншої сільськогосподарської техніки в селі нараховувалося 18 кінно-приводних молотарок, 2 молотарки з нафтовими двигунами, 135 жаток, 122 рядові і 3 розкидні сівалки, 584 вози, 59 букерів, 486 плугів, 837 борін (у селі в 1926 р. лічилось 1014 господарств і 4470 мешканців). Засобом впровадження нової агротехніки були показові поля (у 1924 р. – 10,5 га, у 1925-му – 14, 1 га). Врожай озимих на них виявився на 50% вищим, ніж у сусідів, а просапних – на 25%. За цими полями спостерігав агроном райземуправління.

В період непу поглибилося соціальне розшарування села. Збільшилось число селян без худоби: у 1921 р. на Первомайщині їх було 11%, у 1923 р. – вже 27,7%. Зокрема, у Воєводському Костянтинівського району у січні 1927 р. з 488 господарств нараховувалося 281 (57,6%) бідняцьких, 129 (26,4%) середняцьких і 78 (16%) заможних [7].

У 1924 р. складено економіко-статистичний опис німецького села Ландау Миколаївської округи. Землі в селі нараховувалося 7010 десятин. Озимини посіяно 722 десятини, ярових – 3157. Виноградників, садів, городів, посівів інших спеціальних культур не було, за винятком присадибних ділянок. Лише незначна частина господарств вводила сівозміну, наближаючись до шестипільної, а також займалася інтенсифікацією землеробства: чорних парів селяни мали всього 104 десятини, луцення стерні проводилось на 219 десятинах.

Робочої худоби (коней) налічувалось 508, волів німецькі господарства не використовували. 199 сімей взагалі не мали робочої худоби, одного коня використовували 145 родин, двох – 85, решта – трьох і більше коней. Збільшення кількості робочої худоби спостерігалось переважно серед заможної частини села, яка, орендуючи землю, розширяла посівні площі. Маломічні господарства практикували супрягу, робочу худобу наймали у незначних розмірах: це робили головним чином незаможники у середняків.

Серед господарств села переважали бідняцькі, їх нараховувалося 55% від загальної кількості дворів; середняцьких – 21%, заможних – 24%. Бідняки не мали у своєму розпорядженні достатньої кількості інвентаря, зокрема живого, вони, як правило, були безкінними, погано вели господарство, обробляли всього по 1-2 десятини ріллі.

Середняцькими вважалися господарства, які мали від двох до чотирьох коней, 2 голови великої і 3-4 дрібної худоби. У них був достатній набір сільськогосподарських знарядь: плуг, букер, борони, лобогрійки, віялка, сівалка. На садибі – житловий

будинок, амбар, середня площа посіву – 12-14 десятин при наявності 3-4-х робітників.

Заможні селяни володіли повним набором живого і мертвого інвентаря (6-8 коней, 5-6 голів великої рогатої худоби, понад 10 голів дрібної, плуг, два букери, сівалка, лобогрійка, віялка, молотарка та ін.). Житлові будинки і господарські споруди відзначалися добротністю. У господарстві працювало не менше 3-4 працездатних членів сім'ї, застосовувалася також наймана робоча сила, бо в селі спостерігався її надлишок серед бідноти. Багаті родини вдавалися до оренди землі, плата складала 2,5 крб. за десятину [8].

Соціальне розшарування села також стало результатом політики, яку проводила компартія. Вважалося, що заможні селяни, як правило, залишалися ворожими радянській владі. "Ми занадто душимо їх через державний апарат, – говорилося у червневому зведенні (1925 р.) Одеського губкому партії, – урізаємо їх господарську, а іноді й лихварську ініціативу, заважаємо остаточно закабалити бідняка... Серед незаможників спостерігається розгубленість і пасивність в зв'язку із ставкою на середняка, навпаки, заможні вважали, що партія, нарешті, відвернулася від "лядащиків", повернулася до середняків, "потім прийде й наша черга". Вони сподівалися, що партія дасть селянству неп по-справжньому, тобто поверне приватну власність на землю.

Середняцтво у масі своїй виходило з пасивного стану "лояльності" і активно підтримувало радянську владу. Середняк широкою хвилею пішов на громадську роботу до сільських Рад. Але союз незаможника з середняком залишається добрим побажанням, бо комнезами, які звикли займати командні висоти на селі, ніяк не можуть змиритися з тим, що значну частину свого впливу необхідно віддати середняцтву" [9]. Отже, соціальні суперечності в українському селі у період непу загострилися.

Деякі сучасні історики, а тим більше політики схильні вважати колективізацію сільського господарства глибоко негативним явищем, проведеним за допомогою насильства та репресій. Але це справедливо щодо періоду кінця 20-х – початку 30-х рр. Однак колективістський рух зародився ще в роки громадянської війни, і, хоча вже тоді застосовувалися методи примусу, він розвивався в основному на добровільній основі. Створення комун і артільей було справою невеликої купки ентузіастів.

Переважа більшість селян віддавала перевагу веденню господарства одноосібним способом, вдаючись лише до найбільш простих і вигідних для неї форм кооперації. Це розуміло і більшовицьке керівництво на чолі з В.І.Леніним, який у статті "Про кооперацію" говорив про тривалий і складний шлях створення устрою цивілізованих кооператорів, заснованих на принципах добровільності та економічної вигоди. Документи, зокрема по Миколаївській та Первомайській округах, свідчать про те, що колгоспний рух в цьому регіоні почав розвиватись ще на початку 20-х років, органи влади його підтримували, але не застосовували силу.

Так, у 1921-1923 рр. спостерігався стихійний ріст колективних об'єднань, головним чином, за рахунок їх вищих форм – комун і артільей, що організовувалися на землях поміщицьких маєтків. З причини зубожіння, а також бажання одержати від держави певні пільги, біднота виявляла прагнення до ведення колективного господарства. Виникла значна кількість липових колгоспів, в яких усуспільнення торкнулося лише насінневих і продовольчих позик. Лише 20% від числа створених колективів можна було вважати справжніми колгоспами. Для них характерні натурально-споживчий характер господарювання, відсутність кваліфікованого керівництва і обслуговування, надання субсидій, які, як правило, державі не поверталися. На початку 1923 р. у Миколаївському повіті рахувалося 519 колективів з 27853 їдцями, для яких відведено 62669 десятин [10].

Колгоспний рух на цьому етапі можна проілюструвати на прикладі створення сільськогосподарської артілі в с.Ландау. У цьому селі питання про створення колективу по спільному обробітку землі було піднято волосним КНС ще 16 січня 1921 р., але практичного втілення не знайшло. Перший колгосп тут створили 27 березня 1924 р., до складу якого увійшли 12 родин (47 їдців, 24 працездатних, 67,75 десятин землі). Він являв собою слабкий бідняцький колектив, практично без інвентаря й робочої худоби, мав усього 2 корови, 2 плуги, згодом придбали ще 3. Сім родин мешкали у власних будинках, решта жила на квартирах,

Таблиця 3. Ринкові ціни 1924 року [27]

Продукція	Од. виміру	Ціна в крб.	Продукція	Од. виміру	Ціна в крб.
Кінь	гол.	75-150	Корова	гол.	55-110
Свиня	гол.	20-40	Вівця	гол.	5-10
Поросятко	гол.	5-10	Пшениця	пуд	0,85-1
Жито	пуд	0,6-0,7	Ячмінь	пуд	0,65-0,7
Овес	пуд	0,6	Картопля	пуд	0,5-1,2
Солома	пуд	0,25	Масло вершкове	фунт	0,25-0,35
Олія	фунт	0,15-0,25	Сало	фунт	0,35
Яловичина	фунт	0,12	Цукор	фунт	0,36-0,08
Сіль	фунт	0,6-1,4	Яйця	десято к	0,17-0,22
Гас	пуд	2,4-3,2	Ситець	аршин	0,4-0,8
Чоботи	пара	15-20	Плуг	шт.	22-35
Цвяхи	фунт	0,25-0,35	Сірники	дес. коробо к	0,25-0,3
Залізо	пуд	6			

особистого господарства члени колективу не вели.

На загальних зборах прийняли статут, назвали свій колектив іменем В.І.Леніна, встановили пайовий внесок у сумі 2,5 крб.

Керівним органом стала рада на чолі з Й.Т.Вальтером. Колгосп засіяв 25 десятин ярою пшеницею, 8 – ячменем, посадив 2 десятини картоплі. Восени поділили врожай, і відразу колектив почав розпадатися [11]. Причинами швидкого його розпаду слід вважати майже повну відсутність матеріальних можливостей (техніки, грошей, робочої худоби), організаційні труднощі, некомпетентність керівництва, а також не можна не рахуватися з прагненням селян до ведення індивідуального господарства, яке складалося віками. Незаможники вчинили спробу створити колектив, але не було відповідної матеріальної основи, середняки дивились на членство у колгоспі як на засіб ухилитися від сплати податків, а заможна частина населення ставилася до артілі різко негативно.

На 1 жовтня 1923 р. на Первомайщині діяли 102 колективи, з них 40 склалися повністю з незаможників. В них налічувалося 1204 члени, 5173 їдці, 70748 десятин землі. Всі вони були різними господарствами, 55 з них повністю склалися з селян, 1 – з робітників, 40 – з робітників і селян. А стан колективів на 1 жовтня 1924 р. можна побачити у табл. 2 [12].

Отже, колективні господарства були невеликими: в середньому кожне мало 11-12 працездатних, 98,5 десятин землі. Майже 60% з них організовані на землях нетрудового користування. Вони давали незначну кількість сільськогосподарської продукції, не впливали на технологію виробництва. Безкінні й безінвентарні, малопотужні і малоінвентарні колгоспи складали половину їх загальної кількості. Повністю забезпечених худобою й інвентарем було 8,2%. Значна кількість їх виникла стихійно, найбільш прийнятною формою для бідноти стали артілі. Комуні у Первомайській окрузі організовувалися в основному переселенцями з Америки, матеріальне становище їх залишалося дуже складним.

Колективні господарства відрізнялися один від одного різним ступенем узагальнення майна: об'єднували живий і мертвий інвентар 87% господарств, все майно – 13%. Вироблену продукцію ділили по їдцях 10% колективів, по їдцях з урахуванням працездатних – 48%, тільки на працездатних – 11%. Внутрішній уклад життя колгоспів мало чим відрізнявся від сільського, за винятком тих, котрі були організовані на землях колишніх поміщицьких економій і жили в деякій мірі відокремлено. В одній з комун на загальних зборах вирішили спалити ікони, в іншій – день відпочинку перенесли на понеділок. В деяких колективах працювали вчителі, школи лікнепу, театри і клуби, але це було надзвичайно рідкісним явищем. Колективні об'єднання не стали "розсадником комуністичного впливу на селі". До того ж вони виявилися неміцними, легко розпадалися [13].

На наступному етапі (1924-1927 рр.) кількість колективних об'єднань значно скоротилась, а ті, які продовжували діяти, поступово стали переходити на госпрозрахунок, використовувати кредити і техніку, підвищувати товарність свого господарства. Розпад колективних господарств на цьому етапі набув настільки широкого характеру, що серйозно стурбував партійні органи. Миколаївський окружком КП(б)У 30 березня 1925 р. розглянув питання про колективізацію. Зазначалося, що розпад колгоспів відбувався на ґрунті голоду, надмірної економічної слабкості й відсутності досвідчених керівників. Лише на 65% господарства використовували відведені їм землі. Дальший розвиток колективізації, на думку окружкому, повинен відповідати

економічним умовам. Вважалося доцільним, щоб кожний колгосп мав не менше 12-15 сімей, а землі – 150 десятин; пропонувалося надати їм матеріальну допомогу кредитами й землевпорядними роботами, організувати групові об'єднання колгоспів у районах, рекомендувалося звернути увагу на сільськогосподарські колективи з національних меншин, зокрема на німецькі, болгарські та єврейські [14].

У 20-х рр. у селах Півдня, поруч з виробничими, виникали кредитні, споживчі та інші товариства. Зокрема, у Семенівці у 1921 р. виникло єдине споживче товариство (ЄСТ). До березня 1925 р. число його членів склало 536 осіб. 23 березня на загальних зборах вирішили виділити зі складу ЄСТ самостійне кредитне товариство (СКТ) з 254 членів. Був прийнятий його статут, встановлені вступний внесок у розмірі 50 коп. та пай у сумі 3 крб.

СКТ розгорнуло активну діяльність. Лише у 1925 р. воно надало позик на суму 6000 крб. під 2% на рік, продало сільськогосподарської техніки на 2500 крб. Протягом року кількість його членів досягнула 440. 20 квітня 1926 р. у зв'язку з нещодавнім товариство одержало від держави 1500 крб. для придбання посівного матеріалу, робочої худоби, пального для тракторів, фуражу та інших витрат [15].

У 1929 р. у цьому товаристві лічилося 1265 членів з пайовим капіталом у 4976 крб. Воно мало прокатний пункт, де селяни могли одержати плуги, букери, трієри. Успішно розвивалося і споживче товариство (441 чол.), яке постачало селян мануфактурою та іншими промисловими товарами [16].

Почала утворюватися й виробнича кооперація. Так, у Семенівці Лисогірського району на Первомайщині 18 грудня 1924 р. засновано садово-виноградарське товариство "Зелена гора" (9 господарств). Потім виникли тракторні товариства: "Урожай" (6 жовтня 1925 р.) – 4 господарств, "Дружба" (23 лютого 1926 р.) – 6 господарств, "Об'єднання" (26 березня 1926 р.) – 8 господарств. В кожному з них лічилося по одному трактору і вперше в селі машинним способом посіяли 94 десятини. В Остапівці того ж району сформувалося машинно-тракторне товариство "Перша артіль" (1926) [17].

У Воєводському Костянтинівського району у 1924 р. першим виникло Воєводсько-Рибальське сільськогосподарське товариство, а у 1926 р. воно поділилося на Воєводське (88 членів) та Рибальське (109). Сільське єдине споживче товариство мало у своєму складі 78 членів. До жовтня 1926 р. кількість

кооперативних об'єднань у селі значно збільшилась. Організувалися машинно-тракторні товариства "Показатель" та "Червоний робітник", садово-виноградне товариство "Шлях до культури" [18].

У 1927-1928 рр. кількість артіль, ТСОЗів в селах збільшилась, хоча й вони були дрібними. Так, у товаристві "Перше Остапівське" Благодатнівського району Первомайської округи налічувалося 11 господарств, 89,68 га землі; "Червоному партизані" – 10 господарств, 70,58 га; "Первое Мая" – 12 господарств, 129 га. В них проводився землеустрій, працював прокатний пункт, який мав два трактори та інші сільськогосподарські машини [19].

У с.Мостовому Доманівського району цієї ж округи за станом на 1 жовтня 1927 р. існували споживче товариство (393 чол.), кредитне (217 чол.), машинно-тракторне, "Ремесленник" (19 чол.), "Свято врожаю" (8 чол.), "Пробуждение" (10 чол.), "Надежда" (19 чол.), "Спілка неможливих" (12 чол.) [20], у 1928 р. до них додалися СОЗи "Вільна праця" (26 дворів, 254,67 га), "Весела праця" (19 дворів, 172,44 га), "Перемога" (14 дворів, 128,78 га), "Неможливі" (13 дворів, 119, 19 га), "Десятиріччя Жовтня" (11 дворів, 86,62 га). В ТОЗах "Свято врожаю" і "Спілка неможливих" стало відповідно 15 і 18 дворів; 134,63 і 151,37 га [21]. Таким чином, у Мостовому під кінець непу сільськогосподарськими колективами було охоплено 116 дворів або 11,7% від їх загального числа, іншими формами кооперації – 610 осіб або 14,7% від всієї кількості населення. Організаторами перших ТСОЗів виступали активісти КНС, держава допомагала насінням і знаряддями для обробітку землі.

У 1928 р. на території Воєводської сільської Ради рахувалося 4 земельні товариства (81 господарство, 835 гектарів землі), знаходилися колективні господарства "Перше Травня" (8 господарств, 86,5 га), "Нива" (13 господарств, 115,8 га), "Показатель" (15 господарств, 111, 58 га), "Червона нива" (6 господарств, 53 га) [22].

В цей час держава в зв'язку із заготівельною кризою 1928 р., неврожаєм і голодом посилює тиск на селян, встановлює контроль над організацією та діяльністю колективних господарств, ставить жорсткий заслін проникненню до них куркулів.

Проте, колективістський рух у 20-х рр. охопив незначну частку населення регіону. Основна селянська маса міцно стояла на позиціях індивідуального ведення господарства. Зокрема, у 1928 р. у Миколаївській окрузі кожне господарство мало 6,94 до 11,4 га посівів, на 100 десятин ріллі припадало 5,8-10,2 га чорного пару, 9,3-18,6 га

просапних культур, 34-45 га озимини, 20-42 га ярих; на 100 га посіву – 31-65 га озимої пшениці, 4-16 га ярої, 4-16 га жита, 14-23 га ячменю, 11-20 га кукурудзи, до 1,35 га соняшника. Кожні 100 господарств мали 45-75 голів робочої худоби, 9-15 робочих коней, 9-15 корів, 1 вівцю, 30-50 одиниць реманенту [23].

Звернемося тепер до аналізу окремих селянських господарств. Наприклад, садиба Еразмуса Максимовича Аккермана у с. Михайлівці Карл-Лібкнехтівського району Миколаївської округи становила 0,88 га, орна земля – 10,97 га. В родині нараховувалося п'ять членів сім'ї, в т.ч. двоє працездатних. Господар під озиму пшеницю відвів 3 га, озиме жито, ячмінь, овес та кукурудзу – по 1 га, картоплю – 0,5 га, баштан – 0,75 га. Під толокою знаходилося 2,25 га. Господарство мало такий інвентар: букер, борону, сівалку, жатку, віялку, молотильні котки. Мав Е.М. Аккерман і худобу: 4 коней, 4 голови великої рогатої худоби, в т.ч. 2 корови, 17 свиней, 20 курей, гусака і качку. Його сім'я не користувалась позиками кредитного товариства, наймана праця в цьому господарстві не використовувалася, однак один член цієї родини наймитував.

У Івана Карловича Мейера в сім'ї було 6 чоловік, з них троє працездатних. Під садибою знаходилося 0,58 га, ріллею – 13,62 га, в т.ч. під озимим житом – 1,5 га, озимою пшеницею – 5 га, кукурудзою – 1 га, картоплею – 0,25 га, толокою – 1,12 га. Інвентаря родина не мала, було у господарстві троє коней, корова, теля, 15 курей, 3 качки. Сам І.К. Мейер до 15 червня 1927 р. працював головою сільської Ради, найману працю не використовував, а члени його сім'ї не наймалися.

Таким чином, зазначені господарства були одноосібними, трудовими, самостійними, глави їх не одержували позик від кредитного товариства і не використовували найманої праці, частина навіть не мала власного інвентаря, який доводилося позичати чи брати напрокат. У Михайлівці нараховувалося 110 господарств з робочою худобою (203 коней), без робочої худоби – 27. 236 голів великої рогатої худоби розподілялися між 116 господарствами, отже, 21 сім'я її не мала. Лише дві садиби вирощували сад площею 1,5 га, деякі сім'ї мали виноградники – 4 га [24].

Частина селян регіону підвищувала свій агротехнічний рівень, беручи участь у роботі різних курсів, гуртків. При волосних і районних центрах щорічно працювали дво-чотиритижневі курси, на які направляли по 1-2 чоловіки від кожної сільської

громади. Села, які не відряджали людей на курси, заносилися на "чорну дошку", а особи, що поверталися додому до закінчення занять, розглядалися як дезертири. В середині 20-х років стали проводити агроконференції з представників КНС, ЛКСМУ, агрогуртків, кооперації, сельбудів, шкіл [25].

У селах Півдня України працювали і дрібні промислові підприємства, головним чином по переробці сільськогосподарської продукції, виготовленню та ремонту дрібного інвентаря, одягу і взуття, предметів побуту. Зокрема, в Семенівці в цей час нараховувалося 7 водяних млинів, олійниця, які знаходилися в руках орендарів, 10 селянських кузень. У млинах працювали від 18 до 22 робітників, орендарі зобов'язані були брати на роботу безробітних членів спілки харчовиків, демобілізованих червоноармійців. Річна заробітна плата робітників млина складала від 660 до 1300 крб. [26]. В усіх селах регіону столяри, бондарі, кравці, шевці, сукнярі мали свої дрібні майстерні.

У населених пунктах діяли кооперативні і приватні магазини, де торгівля промисловими товарами відбувалася за патентом. Приватники успішно конкурували з державними торговельними закладами, надаючи товарний кредит населенню. Велике значення в житті села мали ярмарки. Так, майже всі мешканці Ландау брали участь у щорічному ярмарку у Вознесенську 14 вересня. Тут продавали коней, зерно, молочні продукти й овочі. Розрахунки проводилися як натурою, так і грішми. Свою продукцію мешканці села везли також на базари у Березівку та Миколаїв, де торгівля велась що-понеделка і щоп'ятниці. Там збували зерно, борошно, вершкове масло, худобу, виручку витрачали на купівлю промислових товарів і сплату податку. Про вартість продуктів можна дізнатись із табл. 3.

Перехід до непу в південноукраїнському селі характеризувався й відновленням конституційних органів влади – Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Майже повсюдно у 1921-1922 рр. ревкоми були замінені виконкомами. Вищі органи влади вважали необхідним і корисним робити перестановку (переміщення) голів сільрад, сподіваючись цим оздоровити низовий радянський апарат.

У 20-х роках перевибори сільрад спочатку проходили щороку, а потім один раз на два роки. У кожному селі створювалися виборчі комісії у складі представника райвиконкому (голова), голови

сільської Ради (заступник), представників від КНС, жінок і комсомолу. Комісія повинна була скласти списки виборців та осіб, позбавлених виборчих прав. Зокрема, у Михайлівській сільській Раді Карл-Лібкнехтівського району на виборах у лютому 1926 р. з 691 мешканця в трьох населених пунктах (Михайлівка, Бондарівка, Новий Мюнхен) право голосу мали 283 особи, не допущені до виборів 41 чоловік (14,5% від загальної кількості виборців) за використання найманної праці, керівництво релігійною общиною, як власники молотарок та орендарі тощо [28]. У Воєводському на 1000 виборців не мали права голосу 9 осіб як такі, що мали нетрудові доходи, чи знаходились під судом і слідством або служили у царській і петлюрівській арміях [29].

Мешканці села під час виборчих кампаній не відзначалися високою активністю. Зокрема, у 1926 р. в Семенівці мали право голосу 2586 осіб, з'явилося на вибори 1651, в т.ч. чоловіків – 860, жінок – 791, тобто 63,8% [30]. Абсентизм був типовим явищем для українського села того часу і охопив приблизно третину виборців.

Сільські Ради мали, як правило, 3-5 комісій: земельну, фінансово-господарську, культурно-просвітницьку, санітарну і благоустрою, кооперативно-громадську та ін. Важливим інструментом діяльності сільських Рад були сільські виконавці, які виконували різноманітні доручення: збір відомостей серед населення, проведення різних оголошень, забезпечення явки допризовників тощо.

У 20-х рр. досить вагомою залишалася роль сільських сходів, на яких вирішувалися життєво важливі питання села: розподіл землі, сплата податків, надання допомоги мешканцям населеного пункту, вибори до Ради, створення різних товариств, господарські справи тощо. На сходах обирали делегатів на волосні, повітові, районні, окружні, губернські з'їзди Рад, безпартійні конференції. Так, делегатом VII губернського з'їзду Рад Одещини (квітень 1925 р.) від Семенівки був Максим Зіновійович Позняк, 1904 року народження, безпартійний, член профспілки працівників освіти, член споживчої і сільськогосподарської кооперації. Освіта середня, вчитель, українець, соціальне походження – з селян-середняків, завідувач трудової школи, депутат сільської Ради, голова культкомісії [31].

У зв'язку із значним скороченням Червоної Армії, переходом до територіально-міліційної системи практично зникло дезертирство, а сільради проводили роботу з допризовниками. Наприклад, 16

квітня 1924 р. відбулося об'єднане засідання представників артилерійського дивізіону 51-ї територіальної дивізії з депутатами Семенівської сільської Ради, членами КНС, комсомольської організації і селянського будинку. У сельбуді вирішили організувати куточок Червоної Армії, при ньому працювали військовий і спортивний гуртки, проводилися суди над допризовниками-дезертирами, вечори запитань і відповідей, урочисті збори до дня Червоної Армії [32].

Військовозобов'язані Первомайської округи повинні були проходити службу у 51-й та 95-й територіальних дивізіях. Призовники періодично скликалися на навчальні збори, які тривали кілька днів. Вони мали везти з собою необхідний запас продуктів. Для семиденних зборів на групу в 30 осіб потрібно було 10 пудів і 25 фунтів м'яса, 13 пудів 10 фунтів овочів, 35 пудів пшеничного борошна, 39 пудів 36 фунтів борошна для випічки хліба, 1 пуд 2 фунти солі, 60 золотників перцю, 7 пудів 4 фунти круп, 1 пуд 12 фунтів тваринних жирів, 1 пуд 12 фунтів цукру, 111 пудів дров (у зимовий час), 40 золотників лаврового листа, чай. Така практика роботи з допризовниками увійшла в систему. Зокрема, Семенівська сільрада попереджала односельчан: "Необхідно приступити до заготівлі продуктів харчування самими допризовниками, бо, мабуть, з боку держави на утримання коштів відпущено не буде" [33].

Місцеву владу дуже турбувало поширення самогеноваріння, боротьба з цим явищем велася постійно, але безуспішно: не допомагали ні штрафи, ні конфіскація майна, ні арешти. На сільську владу покладалося завдання охорони державної власності, розташованої у межах її території. Практикувалися нічні обходи по підтриманню порядку. Ради займалися благоустроєм села.

Мешканці південноукраїнського села брали участь у проведенні різних громадсько-політичних та масових кампаній. В основному, це був збір коштів для функціонування різних установ і організацій: на користь лікарень, "червоного студентства", для проведення "Тижня дитини", відновлення Червоного повітряного флоту, на ремонт "червоних казарм", для боротьби з туберкульозом та ін. Наслідки збору коштів були, як правило, надто скромними. Так, у 1924 р. Семенівська сільрада Лисогірського району збирала гроші підшефному 436 полку на червону казарму, безпритульним дітям. Проводилась підписка на позики, але через "малосвідомість населення таке

завдання не було виконане". На ремонт червоних казарм зібрали 10 крб. 86 коп., на боротьбу з туберкульозом – 5 крб. 30 коп., на "червоне студентство" – всього ...78 коп. [34].

Проводилися мітинги і збори із засудженням дій міжнародної контрреволюції, зокрема вбивства В.Воровського, політики англійського уряду щодо СРСР та ін. Епізодично читалися лекції з міжнародного становища, у січні 1924 р. в усіх населених пунктах пройшли траурні мітинги в зв'язку зі смертю В.І.Леніна.

Сільських комуністичних партійних організацій було мало, хоча окремі комуністи працювали в сільрадах, школах, кооперації. Комсомольські осередки існували лише в деяких селах, в них входили в основному біднота й батраки. З 1925 р. створювалися перші піонерські організації.

Одними з найбільш масових організацій на селі були КНС, які фактично дублювали й контролювали роботу сільських Рад. Кількість членів КНС безперервно зростала, не дивлячись на періодичні чистки. Так, у Семенівці у 1924 р. нараховувалося 188 членів КНС, у 1929 – 236 (чоловіків – 185, жінок – 51, членів КП(б)У – 4, комсомольців – 11; за соціальним складом члени КНС поділялися таким чином: бідняків – 190, середняків – 24, батраків – 16, робітників – 4, службовців – 2) [35]. Діяли осередки РСІ, МОДР, Червоного Хреста, Доброхіму, Аерофлоту, товариства допомоги лікнепу.

Більша частина дітей молодшого шкільного віку була охоплена початковою освітою. Навчання в сільських школах тривало 1, 2, 4 і 7 років. Викладання велось рідною мовою селян (українською, російською, німецькою, болгарською, молдавською, чеською та ін.). Шкільні приміщення в основному були споруджені до революції 1917 р. Утримувалися вони за рахунок місцевого бюджету, батьків, кооперації, сельбуду та ін. В деяких школах функціонували бібліотеки, пришкільні ділянки, сади, городи. Створювалися школи лікнепу. В окремих селах діяли ремісничі, агрономічні та інші школи.

Так, 15 квітня 1921 р. у колишньому мастку поміщика Ерделі у селі Мостовому Вознесенського повіту після ремонту відкрилася сільськогосподарська школа, де юнаки й дівчата мали можливість одержати спеціальність агротехніка. До школи зараховували молодь з початковою освітою. Після короткочасного навчання випускники школи йшли працювати у ТСОЗи.

Про те, як проходив навчальний процес у школі, ми дізнаємося з окружної газети, яка надрукувала нарис "Дещо про стан Мостівської

сільськогосподарської школи" [36]. У 1928 р. вона мала 99 вихованців, з них у підготовчому класі навчалось 76 осіб, в основному – 23. Ще 26 чоловік не відвідували заняття. При школі нараховувалося 378 десятин землі, з них придатної для користування – 257. Через складні кліматичні умови виробничий план 1927/28 рр. не виконано. Передбачалося зібрати з е р н а н а с у м у б л и з ь к о 800 крб., але одержали значно менше.

Господарство цього навчального закладу було збитковим: заборгували різним кредитним товариствам 5600 крб. Тяглової сили не вистачало: у наявності мали 9 виснажених коней (відсутній фураж) і 1 трактор, який заробляв собі на паливо. Брак коштів не давав можливості створити відповідну матеріальну базу, провести капітальний ремонт шкільних приміщень.

Щороку змінювався педагогічний склад школи. У 1928 р. в ній залишалися завідуючий і вчитель-математик, не вистачало суспільствознавця, природника, викладача мови та агронома. Нестерпними були побутові умови вихованців: брудно, холодно, незатишно. Паливо і продукти харчування на зиму не заготовлені, бракувало одягу та постільної білизни для мешканців гуртожитку. Врешті-решт у 1929 р. школу закрили, а приміщення віддали для щойно організованої комуні ім. 95 стрілецької дивізії.

Питання шкільної освіти, ліквідації безграмотності часто обговорювалися на сільських зборах. Так, 20 вересня 1924 р. сільський сход Семенівки вирішив забезпечити школу опаленням [37]. Поступово навчання і виховання у школах все більше політизувалось, школярів залучали до різних масових кампаній. Зокрема, у листопаді 1928 р. учні Семенівської семирічки на загальних зборах схвалили "ініціативу" юних піонерів про підписку на позику індустріалізації на суму 5 крб. з кожного і закликали йти за їх прикладом учнів Костянтинівки, Лисої Гори і Новокрасного [38].

Медичне обслуговування села залишалось незадовільним. Лікарень, фельдшерсько-акушерських пунктів було мало. Реєструвалися епідемічні хвороби. Один лікар припадав в середньому на 15-20 тис. сільського населення.

Центрами культурно-освітньої роботи в селах були сельбуду і хати-читальні. Наприклад, сельбуд Семенівки почав працювати з 1923 р., йому виділили 25 десятин землі. У 1924 р. в ньому нараховувалося 220 членів: 130 чоловіків, 90 жінок. Членський внесок встановлювався у розмірі 50 коп., але його платили тільки 30 осіб. Кошти надходили від вистав

– 300 крб. Всю роботу вели три співробітники на громадських засадах. Систематично працювали драматичний (36 осіб), музичний (20 чол.), політичний (35 чол.), сільськогосподарський (45 чол.), кооперативний (42 чол.) гуртки. При сільбуді були відкриті курси з бджільництва, тваринництва, садівництва й виноградарства під керівництвом агрономів-спеціалістів, в їх роботі брали участь до 150 осіб. У неділю та святкові дні студенти Одеського медичного інституту читали лекції, присвячені профілактиці інфекційних хвороб та соціальній гігієні. Для молоді проводилися політзаняття. При сільбуді функціонувала бібліотека (780 книг, 110 читачів), діяв самодіяльний театр [39].

У 1923 р. був відкритий селянський будинок у Мостовому. Спочатку він працював добре, але потім на деякий час його діяльність завмерла через відсутність коштів, внаслідок чого не було можливості опалювати приміщення взимку. У березні 1926 р. у сільбуді нараховувалося 102 члени, але далеко не всі сплачували членські внески. Були залучені всі культурні сили села, але їх не вистачало. Однак, взимку 1925/1926 року провели два мітинги, 1 лекцію, 17 голосних читок. Але над усе мостівчани полубляли відвідувати вистави, протягом року їх поставили 23, які проглянули 2829 чоловік. Особливою симпатією користувалися "Наталка-Полтавка", "Назар Стодоля", "Сватання на Гончарівці", "Пошилися в дурні" та ін. Крім драматичного, при сільбуді працювали сільськогосподарський, кооперативний, антирелігійний гуртки. Драмгурток був поділений на українську, російську та єврейську секції [40].

У 1928 р. при допомозі командного складу 95-го артилерійського полка у сільбуді організували військовий куточок. Для нього передплатили військову літературу, газети, журнали і придбали різний військово-стрілецький інвентар: гарматний замок, панораму, бусоль, бінокль, компас, протигази і т.п. Куточок провадив жваву роботу, охоплював молодь і перемінників. Оформились три гуртки: військово-політичний, стрілецький та артилерійський [41].

Певне значення у громадському й особистому житті громадян мала церква. Зокрема, в Семенівці знаходилися дві релігійні общини – православна і єврейська. У православній нараховувалося 922 чоловіки, 1031 жінка [42]. Окружна газета так писала про це: "Помічається великий вплив попа на селян. Це на одному полюсі, а на іншому групуються нові сили, свідомі частина молоді – навколо комсомола і сільбуда. Ця група вперто йде вперед з книгою й

газетою в руках, веде відсталу частину села і має значні досягнення. Щовечора переповнений молоддю сільбуд свідчить про це" [43].

Перший серйозний конфлікт між православною общиною і властями відбувся у 1922 р. у зв'язку з декретом ВУЦВК про вилучення церковних цінностей. Як говорилося у зведенні Одеської губернської надзвичайної комісії, ця акція значно погіршила політичне становище Первомайського повіту: "Селянки скрізь кричать про те, що комуністи грабують їх святі храми. Вилучення проводилось всупереч повітвиконкому, за ініціативою військових частин, керованих наказом Харківської військової округи. Вилучення було проведене безсистемно, квапливо, без попередньої обробки думки селян, у святкові дні, коли селяни більш усього зайняті релігійними обрядами. Настрій селян підігрівали біженці з Поволжя, які нашіптували: "Все грабують і нам нічим не допомагають".

Церковна рада Семенівки чинила опір цим діям, за що була заарештована і віддана до суду революційного трибуналу. За членів ради вирішив вступитися сільський сход, який 25 травня 1922 р. порушив клопотання про звільнення з-під арешту Микити Литвиненка, Андрія Мазаєва, Євдокима Мазаєва, Федора Кияшка, бо "вони дійсно ні в яких політичних контрреволюційних виступах, організаціях, бандах не брали участі" [44].

Вилучення цінностей у Первомайському повіті було завершено до 1 червня 1922 р. З початку кампанії поступило 2 золотники 60 долей золота, 190 крб. 50 коп. срібних монет, 21 пуд 33 фунти 22 долі срібла, 5 фунтів 20 золотників невизначеного металу [45].

У 1929-1930 рр. провадилась кампанія по закриттю церков, зокрема і в Семенівці. Мешканці села навіть не заперечували проти зняття дзвонів, "оскільки це потрібно для промисловості, але залиште нам церкву" [46]. Однак 6 березня 1930 р. Первомайська окружна Рада вирішила задовольнити "клопотання трудящого населення села Семенівки Благодатнівського району і закрити церкву, передати приміщення останньої для використання під культурно-освітні заклади". Сільрада здала церковні дзвони вагою 813 кг до Рудметалторгу. Вартість їх – 569,1 крб., з них 28,45 крб. пішло на атеїстичну роботу, 540,65 крб. – на культурно-освітні потреби (кіно, гучномовці, бібліотеки) [47].

Таким чином, починаючи з другої половини 1923 р. у південноукраїнському селі ситуація змінилась. У господарській діяльності відбувся перехід на рейки товарно-грошових відносин, підвищилася

продуктивність праці селян, але становище залишалось нестабільним. Село Півдня не могло себе повністю забезпечити хлібом, частина населення хронічно голодувала. Проте, до 1927 р. ринкова кон'юнктура була сприятливою для селян, зокрема заможних, які давали значну кількість товарного хліба. Одночасно на основі добровільності виникали колективні господарства, які, однак, не відігравали значної ролі в економічному житті села. Більшість селян бажала мати індивідуальне господарство.

Відновили свою діяльність конституційні органи влади, регулярно проходили перевибори сільських Рад, хоча частина населення або не брала в них участі за власним бажанням, або позбавлялась виборчих прав за політичними чи іншими мотивами. Значною залишалася роль сільських сходів, які вирішували питання місцевого господарського, культурного та духовного життя села, поступово розширювалася мережа культурно-освітніх та лікувальних закладів, ліквідовувалась неписьменність населення.

Поворот, здійснений у 1929 р. щодо селянства, та насильство над їх життям, майном і душами, привели до згорання нової економічної політики, заміни її репресивною командно-адміністративною системою, що негативно вплинуло на життя як південноукраїнського села, так і всього сільського населення України.

Література

1. Тригуб П.М. Південноукраїнське село в період переходу від політики воєнного комунізму до нової економічної політики (1921 – перша половина 1923 рр.) // Наукові праці МФ НАУКМА. – Миколаїв: Видавничий відділ МФ НАУКМА, 1999. – Т. 2. – С.43-51.
2. Тригуб П.Н., Шевелєв В.М. Сельскохозяйственное товарищество "Новокрасненское": Страницы истории. – Николаев, 1994. – С.7.
3. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф.П-3, оп. 1, спр. 584, арк. 14.
4. Ibid., ф.Р-1121, оп. 1, спр. 33, арк. 11; спр. 47, арк. 2.
5. Центральний державний архів вищих органів державної і державного управління України (далі – ЦДАВОУ), ф. 37, оп. 1, спр. 56, арк. 34-35.
6. Селянська правда. – 1926. – 9-11 травня.
7. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф.Р-2199, оп. 11, спр. 183, арк. 17.
8. Ibid., ф.Р-985, оп. 1, спр. 751, арк. 157, 162.
9. ДАОО, ф.Р-П-3, оп. 1, д. 1349, л. 6-7.
10. ДАМО, ф.Р-102, оп. 1, спр. 102, арк. 6.
11. Ibid., ф.Р-680, оп. 1, спр. 3, арк. 12; ф.Р-102, оп. 1, спр. 852, арк. 491; ф.Р-596, оп. 1, д. 415, арк. 41.
12. Тригуб П.Н., Шевелєв В.М. Вказ. праця. – С. 7-8.
13. ДАОО, ф.П-3, оп. 1, д. 38, л. 69-73.
14. ДАМО, ф.Р-102, оп. 1, спр. 508, арк. 14.
15. Ibid., ф.Р-2204, оп. 1, спр. 91, арк. 12; ЦДАВОУ, ф. 27, оп. 1, спр. 157, арк. 77; спр. 158, арк. 2.
16. ДАОО, ф.Р-1121, оп. 1, спр. 30, арк. 11-12; ДАМО, ф.Р-2204, оп. 1, спр. 91, арк. 4.
17. ДАОО, спр. 60, арк. 33, 39-40; ДАМО, ф.Р-2204, оп. 1, спр. 94, арк. 17.
18. ДАМО, ф.Р-2199, оп. 1, спр. 53, арк. 3; спр. 94, арк. 10.
19. ЦДАВОУ, ф. 27, оп. 9, спр. 221, арк. 2; Селянська правда (Первомайськ). – 1928. – 26 грудня.
20. ДАМО, ф.Р-2204, оп. 1, спр. 94, арк. 13.
21. Ibid., ф.Р-2219, оп. 3, спр. 6, арк. 99.
22. ЦДАВОУ, ф. 27, оп. 9, спр. 221, арк. 2.
23. Сільськогосподарські райони Миколаївщини. – Миколаїв: Вид. Миколаївського окрвиконкому, 1928. – Додатки.
24. ДАМО, ф.Р-985, оп. 1, спр. 281, арк. 2, 62; спр. 282, арк. 51; ф.П-12, оп. 18, спр. 2, арк. 1474, 1475, 1477.
25. ДАОО, ф.Р-1121, оп. 1, спр. 56, арк. 11; ЦДАВОУ, ф. 27, оп. 6, спр. 352, арк. 72-73.
26. ДАОО, ф.Р-1121, оп. 1, спр. 9, арк. 31, 32, 35, 45; спр. 16, арк. 30, 41; спр. 12, арк. 3; спр. 31, арк. 27; спр. 37, арк. 102; ДАМО, ф.Р-2066, оп. 2, спр. 30, арк. 154; Селянська правда. – 1924. – 30 листопада.
27. ДАМО, ф.Р-985, оп. 1, спр. 751, арк. 164.
28. Ibid., спр. 1205, арк. 42-43.
29. ДАМО, ф.Р-2199, оп. 1, спр. 42, арк. 67.
30. Ibid., ф.Р-2204, оп. 1, спр. 6, арк. 209-210; ДАОО, ф.Р-1121, оп. 1, спр. 45, арк. 8-9.
31. ДАОО, ф.Р-99, оп. 2, спр. 42, арк. 27; ф.Р-1121, оп. 1, спр. 1, арк. 224; спр. 25, арк. 1-2, 16.
32. Ibid., ф.Р-1121, оп. 1, спр. 30, арк. 1; спр. 40, арк. 12.
33. Ibid., спр. 66, арк. 2, 5, 92; спр. 25, арк. 9.
34. Ibid., спр. 41, арк. 61; спр. 40, арк. 6.
35. ДАМО, ф.Р-2192, оп. 1, спр. 1, арк. 12-17, 38.
36. Селянська правда. – 1928. – 26 вересня.
37. ДАОО, ф.Р-1121, оп. 1, спр. 25, арк. 4.
38. Селянська правда. – 1928. – 16 листопада.
39. ДАОО, ф.Р-41, оп. 1, спр. 218, арк. 27; ф.Р-1121, оп. 1, спр. 40, арк. 2; спр. 45, арк. 2; спр. 52, арк. 15; ДАМО, ф.Р-2204, оп. 1, спр. 141, арк. 3.
40. Селянська правда. – 1926. – 18-19 березня.
41. Ibid. – 1928. – 17 лютого.
42. ДАМО, ф.Р-2266, оп. 1, спр. 4, арк. 54; ДАОО, ф.Р-1121, оп. 1, спр. 31, арк. 16, 21, 22.
43. Селянська правда. – 1926. – 9-11 травня.
44. ДАМО, ф.Р-99, оп. 3, спр. 748, арк. 33; ф.Р-1121, оп. 1, спр. 1, арк. 229-230.
45. ДАОО, ф.П-3, оп. 1, спр. 394, арк. 233-234; ф.Р-99, оп. 3, спр. 748, арк. 24.
46. ДАМО, ф.Р-2066, оп. 2, спр. 30, арк. 487.
47. Ibid., спр. 92, арк. 93, 102; Селянська правда. – 1930. – 31 січня.